

Eesti Välispoliitika Instituudi mõttepaber no. 10

Aprill 2014

Rahvusvaheline Kriminaalkohus ja poliitilised tõmbetuuled

Külalisautor: *Tiina Intelmann*

Rahvusvahelise Kriminaalkohtu liikmesriikide assamblee president 2011 - 2014

Viimase paarikümne aasta jooksul on kirjutatud palju analüüse sellest, millised on tänase maailma ees seisvad väljakutsed. Hästiinformeeritud ja soliidse lugemusega diplomaadid on neid siis lahanud diplomaatiliste vastuvõtude poleeritud parketidel, ka oleme maailma eri paikadesse läkitanud sadu tuhandeid sõjaväelasi, arenguabi töötajaid ja muid spetsialiste, et nende väljakutsetega rinda pista. Maailma paremaks muutes oleme keskendunud sisekonfliktidele, sest tundus, et suurte riikidevaheliste sõjaliste konfliktide aeg on läbi, oleme võidelnud rahvusvahelise terrorismi ja narkokaubandusega. Kuni viimase ajani olime veendunud, et otsese sõjalise konflikti oht Euroopas on möödunud ja et meil on jõudu ja tahtmist tegelda probleemidega, mis on Euroopast kaugemal. Ukrainas toimuv on veeretanud Euroopa kohale tumedad pilved. Kas teistel kontinentidel asuvad riigid jagavad meie muresid? Kui tõsiselt võetakse täna rahvusvahelise õiguse sätteid? Milline roll on rahvusvahelisel kriminaalõigusel ja rahvusvahelisel kohtumõistmisel?

See artikkel on Rahvusvahelisest Kriminaalkohtust, mis peatselt tähistab oma kaheteistkümnendat aastapäeva. Meenutuseks vast niipalju, et kohtu tegevus põhineb rahvusvahelisel lepingul, Rooma statuudil, mis kiideti heaks 1998.a. Roomas ning jõustus 1.juulil 2002.a. Nagu rahvusvahelised lepingud ikka, on ka selle lepinguga liitumine riikidele vabatahtlik, praeguseks on lepinguosalisi 122. Juba see number ise näitab, et valdav osa maailma riikidest toetab Rooma statuudi ja kohtu eesmärke (Eesti oli 2002.a. alguses liitujatest viiekümmes). Põhimõte on tegelikult väga lihtne: kui toime on pandud kõige tõsisemad rahvusvahelised kuriteod (genotsiid, inimsusevastased kuriteod, sõjakuriteod), peab järgnema

kohtupidamine ning süüdlased tuleb vastutusele võtta. Kui riigisisised kohtuvõimud on liiga nõrgad või puudub poliitiline valmisolek asjaga tegelda, kasutatakse viimase võimalusena Rahvusvahelise Kriminaalkohtu abi. Nii et kui vanarahvas ütleb, et kes vana asja meelde tuletab, sellel silm peast välja (Aafrikas on sama sisuga ütlemisi rohkemgi kui Eestis), siis kõige rängemate rahvusvaheliste kuritegude puhul see ütlus enam ei kehti. Ei kehti 1.juulist 2002.a., sest me elame 21.sajandil ja püüame luua inimväärsel elu kogu planeedil.

Rooma statuudiga loodi alaline kohus, mille mandaat erinevalt varem loodud nn. *ad hoc* tribunalidest ei ole piiratud ühe konflikti või ühe piirkonnaga. (Meenutuseks, et sellised *ad hoc* tribunalid loodi nt. endise Jugoslaavia sõjakuritegude, Rwanda genotsiidi uurimiseks). Hea on ka meeles pidada, et selline rahvusvahelisel lepingul tuginev kohus on iseenesest palju demokraatlikum kui varasemad tribunalid, mille loojaks oli ÜRO Julgeolekunõukogu, ja et kohtul ei ole oma politseid ega muid jõustruktuure. Pea kõiges sõltutakse seega riikide lepinguliste kohustuste vabatahtlikust täitmisest.

Kohtu menetluses on praegu kaheksa „situatsiooni“ üle kahekümne kohtuasjaga. Suuresti on tegu riikidega, mida Eesti Välisministeerium külastada ei soovita. Enamuses on need riigid ise kohtu poole pöördunud, sest siseriiklik kohtusüsteem ning vahel ka kogu riigikorraldus on lakanud töötamast. Vahel on kuritegusid toime pannud relvarühmitused, mis tegutsevad mitmes riigis, liikudes takistamatult üle piiride. Need kaheksa riiki, kus kohus praegu töötab, on Elevantiluurannik (Côte d'Ivoire), Kongo Demokraatlik Vabariik, Uganda, Kesk-Aafrika Vabariik, Mali, Liibüa, Sudaan ja Keenia.

Kohtu statuudiga liitunud 122 riigi hulgas on pea kogu Euroopa ja 34 Aafrika riiki. Euroopas on kohtu jurisdiktsiooni alt väljas Ukraina, Valgevene, Aserbaidžaan, Armeenia ja muidugi Venemaa. Oma ametiaja jooksul olen korduvalt kohtunud Ukraina poliitikute ja ametiisikutega, kuid vastus mulle on olnud alati üks: meil on asjad korras, riik töötab, õigussüsteem on tugev, rahvusvahelise kohtupidamise vajadust me ei näe. Ei ole lihtsalt võimalik, et keegi paneks Ukrainas toime kohtu jurisdiktsiooni alla käivaid kuritegusid. Loomulikult ei osanud keegi Ukraina poliitikutest ja diplomaatidest ette näha, et veebruaris 2014 toetab Ukraina parlament tosinate inimeste Maidanil tapmise uurimist Rahvusvahelises Kriminaalkohtus. Jah, ka tänases Euroopas võib ette tulla juhtumeid, mis siseriiklikult üle jõu käivad.

Kui kohtupidamise põhimõte ja eesmärk on lihtsad, siis tegelikkuses on kohtu igapäevane töö nagu üks suure kivi märke veeretamine ning ikka kipub see kivi tagasi veerema, ähvardades purustada kogu vaevaga ehitatud konstruktsiooni. Kohtu loomises osalenud juristid, poliitikud ja diplomaadid jälgivad arenguid suure hoole ja kohatise murega. Kohut on aastate jooksul räsitud mitmed poliitilise tõmbetuuled. Oleme saanud teadlikuks sellest kui haavatav on kohus

ja tema iseseisvus, kui mõranema peaks riikide poliitiline toetus kohtu tegevusele. Eelmise aasta teises pooles olime olukorras, kus üks liikmesriik ähvardas otsesõnu lepinguosaliste hulgast lahkuda ning üle 50-liikmeline Aafrika Liit pidas erakorralise tippkohtumise, et arutada Rahvusvahelise Kriminaalkohtu tegevust Aafrika mandril. Eriti tekitas Aafrika Liidule muret see, kui kohtu ette püütakse tuua ametisolevaid riigipäid. Samas, kui riigi kõrgematele isikutele anda puutumatus kuni ametiaja lõpuni nagu mõne aafriklased soovivad, ei lahkuks keegi enam enne surma oma vastutusrikkalt ametipostilt. Rooma statuudi ajalooliseks saavutuseks peetaksegi seda, et loodi süsteem, kus keegi ei ole seadusest kõrgemal ja ei pääse vastutusest oma ühiskondliku positsiooni tõttu. Osalemine viimati mainitud erakorralisel tippkohtumisel ning arvukad kohtumised eri riikide poliitikutega on mind õpetanud nägema poliitilisi karisid pea kõiges, mida me teeme.

Poliitilist võõristust on tekitanud see, et kui riigi valitsus palub kohtul toimunud kuritegusid uurida, siis eeldatakse vahel, et süüdistus esitatakse ühele kindlale grupile või teatud isikutele. Suur võib aga olla üllatus, kui kohus esitab süüdistuse ka vastasrinnas võidelnutele. Samuti on palju küsimusi tekitanud õigeksmõistvad otsused, kui ometi on rahva teadvuses tegemist „paha inimesega“ ja „kõik ju teavad, mis ta korda saatis“. Nii näiteks on paljudel kongolastel raske leppida Mathieu Ngodjolo Chui õigeksmõistmisega. Meest süüdistati sõja- ja inimsusevastastes kuritegudes, kuid kohtus nappis tõendusmaterjali. Kas rahvusvahelise kohtupidamise otsused saavad alati langeda kokku rahva, valitseva poliitilise eliidi, hõimu õiglustundega?

Tänapäeval on enamuses riikides poliitiline võim rahva valitud esindajate käes, kuid valimiste läbiviimine on paljudes kohtades endiselt üks väga „messy affair“. Pole harvad juhud, kus valimiste ajal või peale seda puhkeb relvakonflikt, sest tekib kahtlus valimiste demokraatlikkuses või ei taha kaotaja pool lihtsalt tulemusi aktsepteerida. Osades Aafrika riikides on keskvõimu kontroll territooriumi üle väga piiratud ning piirdub vahel pealinna ümbrusega. Mujal võimutsevad kohalikud hõimupealikud või relvarühmitused, kes võitlevad territooriumi ja maavarade pärast ning keda tihti varustatakse võõrsilt. Näiteks on Kongo Demokraatlikus Vabariigis sõjategevus kestnud viimased 20 aastat. Sõjas aga juhtub nii mõndagi, ohvri ja kurjategija rollid võivad olla mitu korda vahetunud.

Kuigi riigid on enamuses ise kohtu poole pöördunud ja palunud seal toimunut uurida, on nüüdseks hakatud kurtma, et kohtu tegevusväljas olek ise võib kinnistada riigi negatiivset kuvandit. Siinkohal ei pea paralleele kaugelt otsima. Ka meie Eestis oleme näinud erinevate rahvusvaheliste kriisiohjamise ja abiorganisatsioonide (nagu nt. OSCE) tegevust meie riigis negatiivse kuvandi võimendajana.

Näiteks, üks „situatsiooniriik“ Uganda pöördus kohtu poole 2004.a. alguses, paludes uurida riigi põhjaosas toimuvat vägivalda. Piirkonnas võimutses Joseph Kony ja tema juhitud *Lord's Resistance Army*. Täna, kümme aastat hiljem, on Uganda valitsusel täielik kontroll oma territooriumi üle, kuid *Lord's Resistance Army* tegutseb mujal ning Joseph Kony, kelle vastu on Rahvusvaheline Kriminaalkohus vahistamiskäsu välja andnud, on ikka vabaduses ning tema asukoht teadmata.

Väga raske on rahvusvahelises, poliitiliselt mõtlevas keskkonnas selgitada, et kohtul on süütuse presumptsiooni põhimõttega tõsi taga. Näiteks on kohtu ees Keenia president Kenyatta ja asepresident Ruto, süüdistatuna 2007.a. valimiste järgses vägivallas. Ametisolevate riigijuhtide kohtu ette toomine on osutunud nii kohtule kui rahvusvahelisele üldsusele parajaks pähkliks. Ühest küljest ei saa rahvusvahelise õiguse kohaselt keegi olla õigusemõistmisest kõrgemal, kuid teisalt on demokraatlikult valitud riigijuhil ka kohustus oma riiki valitseda. Eelmisel aastal pidin poliitiliste väitluste ajal tihti kuulma küsimust: aga mis siis, kui president Kenyattat lõpuks süüdi ei mõisteta? Samas on Rahvusvahelise Kriminaalkohtu kohtunikud väga mures selle pärast, kui äkitselt tekib arusaam, et kohtuniku ülesandeks on süüdi mõista iga inimene, kellele prokurör on süüdistuse esitanud.

Viimasel ajal on aina rohkem tähelepanu saanud tunnistajate olukord. Arusaadavalt ei saa kellegi üle kohut pidada, kui ei ole kuriteo tunnistajaid, kes on valmis ka kohtus ütlusi andma. Tunnistajate kaitseks sõlmib kohus erinevate riikidega lepinguid, mille alusel kodus ohtu sattunud tunnistajad asustatakse teistesse riikidesse, andes tihti neile uue identiteedi. Ometi näeme viimasel ajal aina enam, kuidas tunnistajad oma ütlustest loobuvad, eriti, kui tegu on mõjukate isikute vastaste protsessidega. On selge, et osasid tunnistajaid ähvardatakse, s.h. nende laiema perekonna, hõimu või sugukonna vastase vägivallaga. Tihti antakse tunnistusest loobumise eest ka raha. Probleemid tunnistajatega on viimasel ajal kerkinud nii Keenia kohtuasjades kui ka Kongo Demokraatliku Vabariigi endise asepresidendi Jean-Pierre Bemba kaasuses, kus praeguseks on vahistatud neli isikut, keda süüdistatakse tunnistajate mõjutamises.

Selgitaksin siinkohal veel korra kohtu jurisdiktsiooni küsimust, mis tekitab jätkuvalt arusaamatust ning pingeid. Kohtul on automaatselt jurisdiktsioon 122 lepinguga liitunud riigi territooriumil või nende riikide kodanike poolt toime pandud kuritegude osas, kui riik ise ei taha või ei suuda neid kuritegusid uurida ja süüdlasi vastutusele võtta. Seega jäävad kohtu jurisdiktsiooni alt välja kuriteod Süürias, kus juba mitmendat aastat toimub verine sisekonflikt. Lähis-Ida on ka teisi pingekoldeid, kus erinevatel hinnangutel oleks vaja Rahvusvahelise Kriminaalkohtu sekkumist, kuid kõik need piirkonnad on kohtu tegevusulatuses väljas. Ainus võimalus kohtu jurisdiktsiooni loomiseks statuudiga mitteühinenud riigis on ÜRO

Julgeolekunõukogu vastav otsus. Nii on ÜRO Julgeolekunõukogu kohtule uurimiseks suunanud olukorra Sudaanis seoses Darfuri veresaunaga ning olukorra Liibüas seoses 2011.a. kodusõjaga. Siinkohal ei tohi unustada, et Julgeolekunõukogu alalisel viisikul (Venemaa, USA, Hiina, Suurbritannia, Prantsusmaa) on ka nende otsuste puhul vetoõigus. Teravmeelsed kriitikud on tabavalt märkinud, et pruugib vaid olla ühe selle maailma vägeva sõber, kui kohe saad voli toime panna mistahes kuritegusid. Paljud riigid, s.h. Eesti on pöördunud Julgeolekunõukogu poole palvega saata Süürias toimuv uurimiseks Rahvusvahelises Kriminaalkohtus, kuid vetoõiguse tõttu on selline otsus jäänud vastu võtmata.

Viimase kümne aasta jooksul sõdades ja süstemaatilistes tapmistes hukkunute ja vigastatute arv ulatub sadade tuhandeteni. Ruanda genotsiidis 1994.a hukkus umbes 800 000 inimest, Darfuris 400 000. Meie jaoks on see statistika, mis ei ärata erilist kaastunnet. Pole saladuseks, et seksuaalvägivalla kasutamine sõjarelvana on meie ajal endiselt käibel. Tihti juhtub nii, et just seksuaalkuritegude osa jääb kohtus tõenduseta, sest napib tunnistajaid. Seksuaalkuriteod on vist ainuke kuriteoliik, kus tihti ohvrit ennast tihti süüdlaseks peetakse või on toimunud kuriteod nii palju piinlikkust tekitavad, et peetakse paremaks ohvrid kogukonnast välja arvata. Rooma statuudiga loodi kohtu kõrvale ohvrite abistamise fond, mis aitab konfliktides kannatanutel uuesti jalad alla saada. Võib küsida kas 100 000 inimest, keda hetkel toetame, on piisav arv ja mis on saanud ülejäänutest ning kas jõuame alati inimesteni, kes abi kõige rohkem vajaksid. Samas on kahjude kompenseerimine ja reparatsioonide maksmine täiesti uus lehekülg rahvusvahelise kriminaalõiguse ajaloos. Varasemad *ad hoc* tribunamid, mida finantseeriti ÜRO eelarvest, ei leidnud kunagi vahendeid ohvrite jaoks. Näiteks rakendasid Charles Taylori käsilased Sierra Leones võitlustaktikat, mis nägi ette mitte inimese tapmist, vaid käte ja jalgade maharaiumist. Rahvusvaheline Sierra Leone erikohus mõistis Charles Taylorile viiekümneaastase vanglakaristuse, mida mees kannab Suurbritannias. Tema ohvrid on aga pahatihti määratud kerjama Freetowni slummides ning neil puudub igasugune võimalus endale tööga elatist teenida. Selline olukord süvendab ebaõigluse tunnet. Olen mitu korda kuulnud mõrudat juttu, et Sierra Leone inimesed oleksid oma eluga palju rohkem rahul, kui kohtupidamiseks kulunud raha oleks hoopis kannatanutele antud.

Oma praeguseks pea kolmeaastast ametiaega liikmesriikide assamblee presidendina olen kasutanud sildade ehitamiseks erinevate huvide ja arusaamiste vahel. Kohtu ees seisvad raskused ei ole tingitud vaid arusaamatustest või teadmiste lünklikkusest. Tegemist on brutaaalse poliitilise ja diplomaatilise võitlusega, kus tervete riikide seisukohti võivad dikteerida kõrgetel ametipostidel olevad süüalused. Oma kaalukas roll on nii ÜRO Julgeolekunõukogul kui Aafrika Liidul, kus tooni annavad Rooma statuudiga mitteliitunud riigid. Tihti tundub, et ohvrite hääl jääb selles väitluses nõrgaks.

Igapäevases tegevuses keskenduvad liikmesriigid kohtu tööks vajalike eelduste loomisele. Rahaliste vahendite kõrval on oluline igapäevane koostöö kohtuga, s.h. vahistamismääruste täitmine, tunnistajate kaitse, varade arestimine, kohtu juriidiliste alusdokumentide kaasajastamine. Liikmesriigid valivad kohtunikud ning õnneks hakkab pikkamööda kinnistuma arusaam, et kandidaatidena tuleb üles seada kohtunikutööd reaalselt tundvad isikud. Aina rohkem hakatakse aga ka aktsepteerima seda, et liikmesriikide vahel on ajuti vajalik poliitiline dialoog, sest vastasel juhul peetakse seda dialoogi üle meie peade ning mitteliikmesriikide diktaadi all. Järgmiste aastate peamiseks väljakutseks peangi poliitilise ühisosa suurendamist erinevate liikmesriikide vahel ning edasist poliitilist ja materiaalist toetust kohtu tegevusele.

Rahvusvaheline kohtupidamine ei ole lahendus igale maailma hädale, kuid vastutus toimunud kuritegude eest on üks osa nendest meetmetest, mida rahvusvaheline kogukond rakendab konfliktide lahendamisel ja ennetamisel, riigi valitsemisstruktuuride tugevdamisel, inimõiguste kaitsel ja kogukondade leppimisel.